Samenvatting Cursus C.4-4. Vraagstukken uit de hedendaagse ontologie

Algemeen

Deze cursus biedt een omvattende historische en systematische studie van de zijnsleer, gedefinieerd als het onderzoek naar het 'zijn(de) als zijn(de)' sinds Parmenides van Elea.

In het historische gedeelte ontleedt de tekst de drie klassieke antieke grondhoudingen: het nominalisme van Protagoras met zijn denotatieve en fenomenalistische aanpak, het Aristotelische begripsrealisme dat via abstractie de wezensvorm en vier verklaringsoorzaken formuleert, en het Platonisch-Augustijnse ideatieve begripsrealisme met zijn vijfstaps dialectische methode, lichtmetafysiek en introspectieve cogito.

Dit denkkader groeit via Albinos van Smyrna en de middeleeuwse Scholastiek - met de universaliëndiscussie en het onderscheid tussen essentia en existentia bij Thomas van Aquino en Francisco Suárez - uit tot een volwaardige christelijke ontologie.

Vervolgens analyseert de cursus de genese van het moderne rationalisme vanaf Willem van Ockhams mediatieve terminisme, via de wiskundige natuurwetenschap van Galilei en het Cartesiaanse dualisme van ‘étendue’ en ‘pensée’, tot het materialisme van De Sade, het nihilisme en Sloterdijks cynische rede.

In de systematische ontologie wordt het transcendentale, analoge en objectieve karakter van de werkelijkheid gefundeerd in de harmologie (eenheids- en ordeleer) en de transcendentalia (ens, res, unum, verum, bonum), wat uitmondt in drie bijzondere deelontologieën: de kosmologie, de rationele zielkunde (noölogie) en de natuurlijke theologie.

1. Inleiding en de Drie Klassieke Antieke Ontologieën

De cursus vertrekt vanuit het basislemma van de ontologie: de theorie over de werkelijkheid of het "zijn(de) als zijn(de)", geformuleerd door Parmenides van Elea. Binnen de Antieke Griekse filosofie worden drie fundamentele ontologische stellingnamen onderscheiden:

De nominalistische ontologie (Protagoras en de Protosofistiek):

Benadert de werkelijkheid vanuit de namen (onomata) of denotatie. Zij reduceert de realiteit tot zintuiglijke waarneming (sensisme), schijn (fenomenalisme) en materie. De mens geldt hier als maatstaf van alle dingen, terwijl bovenzinnelijke entiteiten zoals de ziel of godheid agnostisch worden gereduceerd tot menswetenschappelijke benamingen.

De begripsrealistisch-abstractieve ontologie (Aristoteles):

Stelt tegenover het nominalisme dat het menselijk verstand uit singuliere gegevens de gemeenschappelijke wezensvorm (morfè, eidos of ousia) kan abstraheren. Aristoteles formuleert de zijnsanalogie (homoiotropia, partim idem partim diversum), waarbij het zijn op convergente wijze in verschillende betekenisvarianten wordt gebruikt. Hij ontleedt veranderingsprocessen via de wisselwerking tussen potentie (dunamis) en act (energeia of entelechia), het organicistische zaad- en kiemmodel, en vier verklaringsfactoren: de materiefactor, de vormfactor, de bewerker/oorsprong en de doelfactor. Dit mondt uit in een transhylemorfisch realisme met de Onbewogen Beweger (actus purus) als eerste oorzaak.

De begripsrealistisch-ideatieve ontologie (Plato):

Bepaalt de werkelijkheid vanuit de ideeën als immateriële archetypen en regulatieve modellen. Plato ontvouwt een dialectische methode die vijf momenten omvat: de naam, de begripsdefinitie, het aanschouwelijke applicatieve model, het wetenschappelijke inzicht (theoria) binnen de ziel, en de idee zelf. De zijnsanalogie wordt hier gedifferentieerd in summatieve, distributieve, collectieve, exemplarisch-cybernetische (zegelmodel) en generatieve analogie.

2. De Transformatie in de Patristiek: Albinos en Augustinus

De antieke ideatieve ontologie ondergaat een fundamentele kerstening in de late oudheid en patristiek:

Albinos van Smyrna: Vormt een scharnierpunt door de Platonische ideeën voor het eerst te vereenzelvigen met de gedachten van God (theocentrisch essentialisme). Hij introduceert de apofatische (negatieve) theologie en stelt vergoddelijking (theiosis) via passiematiging centraal in de ethiek.

S. Augustinus van Tagaste: Bouwt een christelijke wijsbegeerte op rond de illuminatieleer (lichtmetafysiek). Zijn kennistheorie rust op een reflectieve grondslag (si fallor, sum / het cogito). Hij verruimt dit tot het volledige menselijke cogito als een ternarium van esse, nosse, velle (zijn, weten, willen) of memoria, intellectus, amor. In de historiologie vervangt Augustinus de antieke cyclische geschiedenisopvatting door een lineair heilsplan waarin de civitas Dei (Godsstaat) en de civitas terrena (aardse staat) worstelen. Zijn sociologie definieert vrede (pax) en eendracht (concordia) als ontologische categorieën van geordendheid, terwijl zijn conflictuologie de dieptestructuur van maatschappelijke ontsporingen ontmaskert tot een satanisch egoïsme.

3. De Middeleeuwse Scholastiek en het Suarezianisme

De middeleeuwse Scholastiek bouwt de eerste volwaardige christelijke systematische ontologie op:

De Universaliëndiscussie: Onderzoekt of algemene begrippen wezenlijke realiteiten uitdrukken (universalia ante rem, in re, post rem). Thomas van Aquino verzoent het Aristotelische realisme met het Augustijnse idealisme en scherpt het onderscheid aan tussen de wezensaard (essentia) en het feitelijke bestaan (existentia).

Epistemologie en Gezagszin: De Scholastiek kenmerkt zich door een axiomatisch bewustzijn waarin dogma's fungeren als bovenrationele vooropstellingen, analoog aan wiskundige beginselen in de astronomie.

Het Suarezianisme: Francisco Suárez systematiseert de ontologie door de transcendentalia te reduceren tot één (harmologie), waar (kennisleer) en goed (axiologie), en verbindt natuurlijke theologie rechtstreeks met de zijnsleer. In het rechtskundig suarezianisme ontwikkelt hij de Neoscholastische verhouding tussen de thesis (de reine normatieve idee) en de hypothesis (de concrete, situatiegebonden feitelijkheid).

4. Genese van het Moderne Rationalisme en de Verlichting

De moderniteit ontstaat uit een scherpe breuk met het middeleeuwse begripsrealisme:

Willem van Ockhams Terminisme:

Ockham vervangt het 'edele juk' van directe kenovereenstemming door conceptualisme en terminisme: begrippen zijn slechts vervangende tekens (supponant pro realibus). Kennis wordt hiermee subjectief en mediatief (via innerlijke denktekens), wat leidt tot een discontinu, atomair werkelijkheidsbeeld en Ockhams scheermes.

Overgangsfilosofie en de Wetenschappelijke Revolutie:

Niet-intellectuele factoren zoals de nationale staat (Machiavelli), ontdekkingsreizen (perspectivisme), en intellectuele factoren zoals de Reformatie (Calvijns predestinatie en economisch rigorisme) vervormen het maatschappelijk klimaat. Galilei voltrekt de wetenschappelijke revolutie door de natuur te ontkoppelen van Aristotelische kwalitatieve oorzaken en haar te herleiden tot instrumentele meting en mathematische invarianten.

Het Cartesiaans Dualisme als Prematerialisme:

René Descartes zoekt een apodictisch fundament in het individuele cogito. Hij splitst de werkelijkheid op in pensée (onstoffelijk denken) en étendue (ruimtelijke uitgebreidheid). Door kwaliteiten weg te cijferen ten gunste van een mechanisch-mathematisch atomisme, werkt zijn filosofie - ondanks zijn persoonlijke geloof - als een prematerialisme.

Materialisme, Nihilisme en Cynische Rede:

Wanneer de autonomie van het subject zich voorts losmaakt van elke transcendentie, ontspoort zij in het sadiaanse materialisme van De Sade (reductie van de mens tot materiële vormverandering), het nihilisme van Ernst Jünger en Sartre, en de Verlichtingskritiek. Peter Sloterdijk beschrijft de uiteindelijke triomf van de 'cynische rede', waarin het kritische bewustzijn ontmaskerd is tot een calculerend machtsinstrument.

5. Het Grondschema van de Systematische Ontologie

In het tweede deel ontwerpt de cursus een inductief grondschema voor de systematische ontologie:

Algemene Ontologie:

Bestudeert het 'zijn(de) als zijn(de)' volgens drie fundamentele kenmerken: (1) het is transcendenteel (omvat al wat niet-niets is); (2) het is analoog of deelidentisch; en (3) het bestaat op zich (to kath'heauto), onafhankelijk van onze subjectieve voorstellingen.

Fenomenologie en Transcendentalia:

De ontologische analyse doorbreekt het loutere fenomenalisme door via de fenomenen door te stoten naar de transfenomenale essentie en ideeën. De werkelijkheidseigenschappen worden samengevat in de transcendentalia: ens/res (feitelijke existentie en zijnswijze), unum (harmologie en analogische ordewetten), verum (kennisleer, het edele juk van overeenstemming tussen verstand en realiteit), en bonum (axiologie en waarde).

Deelontologieën:

De algemene ontologie vindt haar concrete toepassing in drie bijzondere ontologieën:

1. Kosmologie (Natuurfilosofie): Onderzoekt de wisselwerking tussen materie, energie en informatie, alsmede Vladimir Solovjefs gelaagde universum waarin onherleidbare wezensvormen opstijgen van anorganische stof via plant en dier naar de mens.

2. Noölogie (Rationele Zielkunde): Bepaalt de mens als een unieke personalistische en solidaristische geest-ziel die afgestemd is op de kosmische orde.

3. Natuurlijke Theologie: Vormt het rationele sluitstuk van de zijnsleer door het eindige zijn te verstaan vanuit de transcendentie van het Opperwezen.